

taki, ki so bili po volji madžarski politiki. V knjigi je nakazan problem hrvaške, srbske in italijanske nacionalnosti v Dalmaciji in Istri v drugi polovici 19. stoletja.

Zadnji, ki jim je namenjeno v prvem delu knjige manj pozornosti, so Slovenci. Njihovo zgodovino avtorji prikažejo od Karantanije, turških vpadov, kmečkih uporov, reformacije in protireformacije, obdobja 17. in 18. stoletja, čas francoske vlade (1809–13), vrnitev avstrijske oblasti, predmarčno dobo in leto 1848, dualizem, politične stranke vse do leta 1918 s podatki o nekaterih zanimivih in pomembnih osebnostih političnega in kulturnega življenja.

Uvodni del drugega dela knjige, ki je namenjen zgodovinskemu orisu Jugoslavije med obema vojnama s časovnimi obdobji 1918–29, 1929–39 in 1939–41, je zgodovinski oris nastanka ideje-gibanja za Jugoslavijo.

Tretje obdobje obravnava zgodovino druge Jugoslavije, ki se začne z narodnoosvobodilnim bojem, AVNOJ-em leta 1943 in povojnimi leti, ko je jugoslovanska politika prekinila odnose s Sovjetsko zvezo (1948). Avtorji omenjajo samoupravljanje kot posebnost jugoslovanskega socializma, sledi mu decentralizacija državne uprave v šestdesetih letih, ki pripelje do liberalizacije na gospodarskem področju, a hkrati vodi v politični konflikt, sledi ustava iz leta 1974 in modifikacije, osemdeseta leta, devetdeseta – desetdnevna vojna in Brionska deklaracija.

V zadnjih dveh delih knjige avtorji prav tako obravnavajo zgodovino treh narodov ločeno, vendar posvetijo Srbom manj pozornosti, Hrvatom nekaj več, s tem da spregovorijo o njihovi kulturni zgodovini v dvajsetem stoletju in o obdobju po razdružitvi 1989–1993.

Kot je bilo že omenjeno, so v prvem poglavju avtorji namenili Sloveniji manj pozornosti, a so zato na podlagi aktualne literature stopili v bran slovenski osamoosvojitvi v tretjem poglavju o Jugoslaviji. Avtor Imre Szilágyi, ki se več let ukvarja s Slovenci, je napisal že nekaj člankov in prispevkov. V prvi knjigi o nacionalizmu in liberalizmu v Srednji in Vzhodni Evropi z naslovom *Svoboda in narod* se je ukvarjal s slovenskim liberalizmom od 1848 do 1918, v drugi *Avtonomija in integracija* pa z načrti o avtonomiji in samoupravljanju pri Slovencih med 1848/49 in 1968/69. Avtor v pričujoči knjigi spregovori o mejah in Slovencih na Primorskem po letu 1918 (str. 258), medvojnih dogajanjih – posebnosti Slovencev v odporu proti okupatorju in podpisu dolomitske izjave, povojnih dogajanjih (str. 330), o procesih z navedbo osebnosti tistega časa. Večjo pozornost nam nameni po letu 1980, po smrti Tita. V politično vodstvo Slovenije počasi, a z gotovostjo prodirajo mlajši, liberalnejši voditelji, med njimi (leta 1941 rojeni) Milan Kučan in še mlajši Ciril Ribičič, Peter Bekeš, Emil Milan Pintar. Avtor omenja tudi vlogo nekaterih revij, ki so izhajale v omenjenem času, in sicer *Novo revijo*, *Časopis za kritiko znanosti*, *Naše razglede* in *Mladino*. Omeni leto 1987, ko je izšla sedeminpetdeseta številka *Nove revije*, in leto 1988, ko je bila četverica z Janezom Janšo na čelu obsojena in je *Mladina* obsežno poročala o dogodkih. Nadalje omenja krizo na Kosovu in reakcijo slovenske politike, bojkot slovenskih izdelkov na jugu. Vse to so bila dogajanja, ki so v končni fazi pripeljala do razpada stare države in rojstva novih na področju Balkana.

Saša Serše

Jurij Perovšek, **Liberalizem in vprašanje slovenstva**. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929. Ljubljana : Modrijan, 1996. 296 strani.

Znanstveni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino dr. Jurij Perovšek je v svoji knjigi monografsko obdelal narodnopolitično misel in prakso slovenskega liberalnega tabora oziroma pomembne segmente slovenskega narodnega vprašanja po sklepu avstrijsko-nemškega obdobja v zgodovini slovenskega naroda in njegovo reševanje v prvem desetletju po nastanku jugoslovanske države, v dobi, »ki je spočela vsa temeljna vprašanja v razmerju med Slovenci in slovenstvom ter Jugoslavijo in jugoslovanstvom« (str. 10). Nanje je večinski del slovenskega naroda odgovoril s spoznanjem, da ga vodita nacionalni unitarizem in državni centralizem v pogubo, torej v položaj, zaradi katerega se je odločil za prehod iz habsburške monarhije v jugoslovansko državo. Zato se je tudi večina Slovencev opredelila za avtonomistično-federativno narodnopolitično oziroma državnopravno usmeritev, ki je imela za cilj ohranitev slovenske nacionalne individualnosti ter široke zakonodajne in izvršilne kompetence Slovenije v jugoslovanski državi.

Na drugi strani pa so nekatere politične stranke in skupine izoblikovale unitarno-centralistični program, ki je videl prihodnost Slovencev v stapljanju v enotni jugoslovanski nacionalni subjekt; temeljni pogoj za udejanjenje tega asimilacijskega procesa, tudi na kulturnem področju, pa naj bi bila centralistično urejena jugoslovanska država. Ta za Slovenijo in Slovence usodna politika je imela med vojnoma poglavitno oporišče v liberalnem idejnopolitičnem taboru, v katerem se je izoblikovalo tudi ekstremno stališče, da je bila slovenska pravica do samoodločbe za vselej izrabljena že s prvo decembrskim zedinjenjem v Kraljevino

Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918. Ob tem je avtor uvodoma tudi poudaril, da se je liberalni jugoslovanski narodni unitarizem rodil »iz slovenskega teoretskega in političnega razmisleka« in da gre za »enega izmed samobitnih nacionalnih programov«, ki je bil izoblikovan že pred nastankom jugoslovanske države in zato »ni mogoče govoriti o vsiljenem beograjskem narodno-političnem modelu...« (str. 10). Take opredelitve pa so kmalu pripeljale slovenske liberalce v politični zaton.

Perovškova monografija je poglobljena osvetlitev tega vidika začetnega odnosa Slovencev do jugoslovanske države, problematika ustavnopravega in dejanskega položaja Slovenije ter možnosti uresničevanja vitalnih političnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih interesov slovenskega naroda v jugoslovanski državi pa je imela nato središčno vlogo v slovenski politiki vse do izbojevanja samostojne Republike Slovenije leta 1991. Ob tem naj poudarimo, da so bila doslej večje raziskovalne pozornosti v slovenskem zgodovinopisju deležna prevladujoča nacionalno-federalistična prizadevanja in programi, za celovito podobo slovenske zgodovine v prvi Jugoslaviji pa je nujno tudi proučevanje njihovih idejnopoličnih nasprotnikov, na katere so se opirali osrednji organi oblasti iz Beograda pri izvajanju svoje, Sloveniji in Slovencem hudo škodljive unitarno-centralistične politike. Seveda pa so imeli slovenski liberalci od podpore takšni politiki tudi politične koristi v boju z dominantnimi avtonomističnimi silami na Slovenskem na čelu s katoliško Slovensko ljudsko stranko (SLS).

Avtor je uvodoma pregledno prikazal bistvene socialne, politične in idejne značilnosti slovenskega liberalizma do prve svetovne vojne. Osnovno tematiko je smotrno razdelil v tri dele. V prvem delu je osvetlil odnos liberalnega tabora do slovenskega nacionalnega vprašanja od ustanovitve enotne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) sredi 1918 do prvodecembrskega zedinjenja. Najobsežnejši je drugi del, v katerem je podrobno obdelal narodnopolitične in državnopravne koncepte do sprejetja vidovdanske ustave. V tretjem delu pa je prikazal odnos liberalnega tabora do nacionalnega vprašanja v času veljavnosti vidovdanske ustave. Za mejnike je torej dobro izbral tri temeljne dogodke obravnavanega časa.

V prvem delu je največ pozornosti posvetil prikazu jasne opredelitve ustanovnega zbora JDS za načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti in za jugoslovansko državo kot enotno državo troimenega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev ter analizi izvirnih slovenskih argumentov za tako opredelitev. Prav tako je podrobno prikazal tudi potek prvih razprav o ureditvi države avstrijskih Jugoslovancev, v katerih so se pokazala temeljna razhajanja med avtonomističnim katoliškim taborom in centralističnim liberalnim taborom. Voditelji JDS so enomesečni obstoj Države SHS s Slovenijo kot posebno federativno enoto smatrali le kot prehod k zedinjenju in ga izrabili za izražanje svoje dosledne privrženosti unitarizmu, centralizmu in monarhiji. Ob sklepu prvega dela je avtor poudaril, da je slovenski liberalni tabor z uveljavitvijo svojih programskih ciljev v prvodecembrskem aktu dosegel pomembno politično zmago proti SLS in se zlasti »v novem jugoslovanskem političnem prostoru dokazal kot nesporni državotvorni politični dejavnik, ki je v odločilnem trenutku dejavno vplival« na oblikovanje Kraljevine SHS (str. 98).

Razmere po njeni ustanovitvi so prelomno vplivale na politično preoblikovanje liberalnega tabora na Slovenskem in ustvarile ugodne pogoje za njegov že tradicionalni boj proti SLS. Avtor je v drugem delu posebno pozornost posvetil prikazu nastanka in razvoja dveh novih liberalnih strank Samostojne kmetijske stranke (SKS) in Narodno socialistične stranke (NSS) ter pomembne vloge JDS pri ustanovitvi vsedržavne Demokratske stranke. Pri tem je poudaril, da je zlasti NSS izoblikovala nova stališča v liberalnem taboru do nacionalnega vprašanja v smislu samobitnosti slovenskega »plemena« in avtonomije. Zelo dobro je tudi opisal praktično udejanjanje unitarno-centralistične politike JDS v Sloveniji, zlasti v Deželni vladi in na prosvetnem področju. Zanimivo je prikazal tudi široko paleto stališč liberalnih razumnikov glede kulturno-jezikovnega zlitja, med katerimi so nekatera skrajna terjala naglo utopitev slovenske kulture in jezika v jugoslovanstvu, večina pa jih je zagovarjala evolutivno pot do tega cilja. S smotrnim izborom gradiva iz govorov poslancev v ustavodajni skupščini in iz časopisja je podal tudi plastično sliko poteka ustavne razprave v liberalnem taboru. Tako je prikazal na eni strani vso podporo skrajno unitarističnim in centralističnim temeljem prve jugoslovanske ustave v vrstah JDS in SKS, na drugi strani pa malo znano vztrajanje NSS na avtonomistično-decentralističnem konceptu in ohranitvi enotnosti Slovenije. Avtor je sprejetje monarhistične, unitaristične in centralistične vidovdanske ustave ocenil kot »enega izmed zgodovinskih vrhov slovenskega liberalizma« (str. 197) in uresničitev liberalnih narodnopolitičnih in gospodarskih idealov, hkrati pa so se mu še izboljšali pogoji za boj proti SLS. Ob zmagoslavju je šlo jedro liberalnega bloka preko dejstva, da je velika večina slovenskih poslancev glasovala proti vidovdanski ustavi, kar pa je nakazovalo bodoče avtonomistične boje za njeno revizijo, ob katerih se je nato pokazala le skromna manjšinska podpora liberalni politiki.

V tretjem delu je avtor najprej opozoril na zanimivo, doslej v našem zgodovinopisju premalo poudarjeno dejstvo, da je v času veljavnosti vidovdanske ustave obstojal tudi kontinuirani slovenski avtonomizem liberalne smeri. Njegov nosilec je bila do srede dvajsetih let NSS z zelo izvirnimi pogledi na nacionalno vprašanje in ostro obsodbo unitaristične politike JDS, v drugi polovici dvajsetih pa je svoj

narodnopolitični koncept v smislu slovenske narodne samobitnosti in federalizma preoblikovala Samostojna oziroma Slovenska kmetijska stranka po združitvi s Prepeluhovo federalistično Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev. Zadnji del je avtor sklenil z osvetlitvijo narodnega in državnega unitarizma kot prevladujoče opredelitve slovenskega liberalizma v dvajsetih letih. Pri tem je po analizi pogledov zlasti na državnopravna, gospodarska in kulturno-jezikovna vprašanja ugotovil, da si tudi po razcepu v JDS na »starine« in »mladine« vsi skupaj »nikoli niso stali navzkriž, ko je šlo za vprašanja, ki so zadevala jugoslovanski nacionalni problem« (str. 245). To enotno politiko so vodili »starini« tudi potem, ko so se vključili v Narodno radikalno stranko, prav tako pa tudi »mladini« po preoblikovanju slovenske JDS v Samostojno demokratsko stranko leta 1924.

Iz sintetičnega sklepa naj poudarimo le dejstvo, da se je unitarno-centralistični liberalizem »ob izteku prvega desetletja po nastanku jugoslovanske države že povsem onemogočil pri veliki večini Slovencev«, ki so si prizadevali z avtonomistično-federalističnim gibanjem še bolj okrepiti nacionalno individualnost ter si zagotoviti svoj nadaljnji nacionalni in kulturni razvoj. V tem pogledu je dal dragocen prispevek tudi »povsem izviren, programsko čvrst in vsebinsko v resnici bogat« slovenski avtonomizem liberalne smeri, ki pa je »v dvajsetih letih zgolj spremljal glavni unitaristični in centralistični liberalni narodno-politični tok«, njegov poglaviten nosilec pa je bila JDS oziroma od leta 1924 Samostojna demokratska stranka (str. 274–276).

Avtor je svoje izsledke bogato dokumentiral v nad tisoč opombah, pri čemer je v znanstveno-kritičnem aparatu tudi veliko dopolnil in pojasnil k osnovnemu besedilu. Iz opomb in posebnega pregleda virov in literature se vidi, da je večino podatkov dobil s proučevanjem liberalnega in drugega časopisja, parlamentarnih stenografskih zapisnikov, uporabil je tudi le skromno ohranjeno arhivsko gradivo, za nekatera vprašanja pa se je lahko oprl tudi na literaturo.

Jurij Perovšek je prvi v slovenskem zgodovinoisju celovito obdelal različne vidike pogledov slovenskega liberalnega tabora na nacionalno vprašanje v obdobju 1918–1929, pri čemer je skrbno analiziral zgodovinske, družbene, politične, kulturne in gospodarske razloge za njegov dominantni jugoslovanski nacionalni integralizem in državni centralizem, osvetlil je tako načelne poglede kot tudi konkretne akcije liberalne politike ter njihove rezultate. Glede na iztek jugoslovanske faze novejšje zgodovine slovenskega naroda se je lotil zelo aktualne teme. Ob sklepu naj znova poudarimo še avtorjevo temeljitost in prizadevanja, da bi obravnavano problematiko čimbolj vsestransko osvetlil in skrbno dokumentiral. Z njegovo monografijo je odnos Slovencev do jugoslovanske države v prvem desetletju po njenem oblikovanju dobil novo dragoceno sintetično predstavitev in je zato pomembna obogatitev slovenskega zgodovinoisja novejših obdobij. Zaradi tematike in metodoloških odlik bo prav gotovo pritegnila pozornost ne le strokovnih krogov, temveč tudi širše javnosti.

Miroslav Stiplovšek

Zdenko Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)*. Maribor : Obzorja 1995. 282 strani. (Documenta et studia historiae recentioris ; XI)

Agrarna reforma je ena velikih zgodovinskih tem, s katerimi se zgodovinar sreča že pri študiju antike in ga spremlja vse do današnjih dni. Zadnji dve besedi zadnja leta na Slovenskem ne veljajta več. Zgodilo se je to, česar pred nekaj leti nismo niti slutili. Marsikje v Evropi in severni Ameriki je kmetijskih pridelkov in obdelovalnih površin že preveč. Agronomija in z njo povezane znanosti so tako napredovale, da pridelajo marsikje že preveč hrane in ta ne krije več proizvodnih stroškov. Države subvencionirajo kmete, če pustijo zemljo v pušči. Pri nas subvencioniranja za opuščene površine še ni, se pa kažejo spremenjene agrarne razmere v nepokošenih travnikih in pašnikih, ki jih zarašča gozd. Kljub očitnim dejstvom pa politiki še vedno grmijo proti veleposesti in mnogi jim nasedajo. Medtem, ko gredo kraje nekdanjega družbenega premoženja v astronomske vsote, ko nastajajo s krajo bogataši, o katerih nekatere države s staro kapitalistično tradicijo le sanjajo, pri nas prevladuje primitivna socialna demagogija. V njenem ozadju ni ne zemlje in ne človeka, je samo sovraštvo do predrevolucijskih časov, do pravnega reda, je želja po nadaljnji kraji nekdanjega nacionaliziranega premoženja in so zahteve po njeni ponovni uzakonitvi. Nova revolucija – antifevdalna v času, ko se spominjamo 150-letnice odprave fevdalizma na Slovenskem!

Zdenko Čepič se je v knjigi o agrarni reformi lotil problema, ki je dejansko že zgodovinski. To poudarjam zategadelj, ker je to pri zgodovinarjih najnovejše dobe redka sreča. Zaradi preobilice gradiva se je moral omejiti le na čas do 1948. Zato ni mogel obravnavati one agrarne reforme v letu 1953. Kdor je neposredno ali posredno obremenjen z zemljo in še agrarno reformo po vrhu, bo lahko dojel, česa se je avtor lotil. Podpisani je celo mladost preživel s pripovedmi, kako so jim partizani že med vojno dali v obdelavo graščinsko zemljo (bila je njiva v ravnini, majhna, toda na njej je bilo pridelano prvo lastno žito v življenju),